

САЪДУЛЛА СИЁЁВ

Хоразмнинг
сўнги маликаси

САЪДУЛЛА СИЁЕВ

Хоразмнинг сўнги маликаси

*Қиссалар
Ҳикоялар
Бадиалар*

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2014

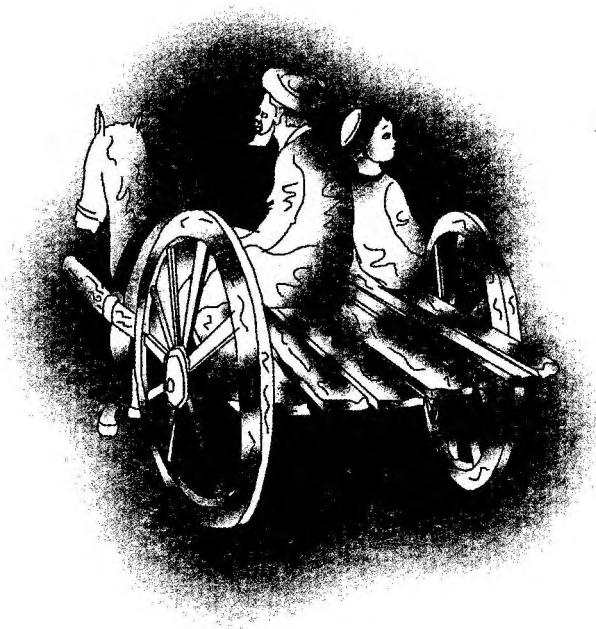
УЎК: 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)6
С33

Устоз ёзувчи Саъдулла Сиёевнинг исмини эшитганингиздаёқ юзингизга табассум югуради. Чунки у кишининг ҳажвий ҳикоялари, ичакузди ҳангомалари газета, журнал саҳифаларида, телевидениедаги ҳажвий ва юмористик кўрсатувларда кўп йиллардан бери миллион-миллион кишиларга самимий кулги улашиб келган ва келмоқда. Муаллифнинг илк ҳикоялари билан 1963 йилда кўз очган ижод булоғи ҳануз қайнаб-тошиб турибди. Бу йиллар давомида Саъдулла ака 30 дан зиёд катга-кичик китобларни чоп эттирди. Роман, қисса, ҳикоя, ҳажвия, бадиаларининг бир қанчаси рус тилида босмадан чиққан. «Аҳмад Яссавий» романи Хитойда уйғур тилига таржима қилиниб, нашр этилди.

«Оғир вазни жанжалкаш», «Эркақлар эртаги», «Ёлғончининг рост гапи» каби ўнлаб тўпламлар, «Аваз» романи ва бошқа кўплаб кулдиргувчи ва ўйлатгувчи асарлари аллақачонлар халқимизнинг кўнгил мулкига айланиб улгурган.

Мазкур тўпلامга ҳам адибнинг эллик йиллик ижод маҳсули намуналарининг қаймоғи сузиб олинди... Қолган гапларни китоб мутолаасидан сўнг сўзлашармиз...

Хиссалар

БИР ЧОРА ЗАМОН ИСТАБ

ТИЛЛА ҚАФАСДАН ҚУТУЛИШ

Тозабоғ ортда колди. Саройнинг фиску фужурга, разолатга тўла рутубатли ҳавоси, мрамар ҳовузлардаги фавворалар салқини, бир-бирини ғажиб ташлашга тайёр сипоҳиларнинг қонталаш кўзлари, шоҳона базмлар олдидан бўладиган мушоиралар, ўтмишга чекинди.

Аваз қибла томондаги дарвозадан чиқиб, юз қадамча юрди. Хавотирланиб ортига ўтирилди. Дарвозада тиззаларига мис қалқон қопланган, қурол-яроғли икки соқчи турар, найзаларини хиёл букчайтириб олган кўйи бир-бирига гап уқтирарди.

... Сайҳонлик тугаб, туташ боғлар кўринди. Аваз дарахтзор ичига кирди. Қалами тўнини ечиб, бир четга буклаб кўйди. Ариқчадан оқаётган муздек сувда бет-кўлини чайди. Мадали белбоғини олиб артинди. Сўнг бир туп гужум ортида ялтираб турган осмон парчасига боқиб, ўйга толди.

Бугун у саройдан мутлақо бош олиб кетди. Энди унга хоннинг зар попукли дастурхони ҳам, ислимий нақшли саккиз газлик баланд қоққаси ҳам ёпиқ. Бу қоққани Аваз ўзи ёпди. Қайтиб кирмайдиган бўлиб, маҳкам ёпди. Билади, унинг бу қилмишини хон кечирмайди. Аммо, на чора, юрак дегани хонга фуқаро эмас экан, кўнгилга амру фармон бекор экан.

Кичкина ариқча қумуш кўнғироқ чалиб илгари чопқиллайди. Аваз сувга ҳаёлчан тикилди. Гўё ариқда унинг гоҳи бахтиёр, гоҳи азиятли хотиралари оқиб кетаётгандек эди. Аваз саройда кечган йигитлик йилларини эслади. Уни саройга ғазал деб аталмиш бир соҳираетақлабкелган эди. Хевахонлигидагиминг-мингқорачопонлик қашшоқларнинг бири – сартарош ва табиб Полвонниёз Гадойниёз ўғли Ўтар бобонинг тўнғич фарзанди, ёш муллавачча Аваз таъби назми туфайли саройдаги аҳли фузалогога кўшилди. Муҳаммад

Раҳимхони сонийнинг аржуманд дастурхонига етишди, унинг шоҳона суҳбатларидан баҳраманд бўлди. Сарой шоирларининг сардори Аҳмаджон Табибий азалдан Ўтар бобо хонадонига яқин, келиб-келиб, машхур табибдан муолажа илмини ўрганиб турарди. Табибий ёш Аваздаги иктидорни дарҳол пайқади. Бу йигитнинг шеърларигаги фасоҳат, топқирлик, ўзга назмгўйларда кўринмайдиган ички бир руҳий қудрат, унинг қувваи ҳофизаси донгдор шоирни мафтун этди. У Авазни шогирдликка тилади. Ўтар бобо ўғлининг чўрткесар, ҳақ деган еридан қайтмаслигини биларди, шунинг учун аввалига: «Ола оғизлик қилиб, хоннинг қаҳрига учрамаса кошқийди», деб хавотирланди. Кекса отанинг умри заволга қараб борар, Аваз эса оталик напъасини энди сура бошлаган эди. Ўтар бобо набираларининг насибасини ўйлади, хоннинг ҳайру эҳсонига кўз тутиб, Авазни Табибийга топширди.

Аваз хон ҳузурида тикка туриб илк дафъа шеър ўқиган кунини яхши эслайди. Аввал устод Табибий ёш шоирнинг нуктадонлигини обдан мақтади, истикболидан башорат қилди, «ҳазрати олийларининг шуаро ила музайян бўлмиш муборак саройларига Аваз отлиғ бир ёруғ юлдуз бош уриб» келганини сўзлади. Сўнгра хон имоси билан Аваз ғазал айтди. Таомилга кўра, хон ҳузурида ерга қараб сўзланар, хон кўзига тик боқмоқлик гумроҳлик саналарди. Аваз бундан беҳабармиди ёки одатий қайсарлиги кўзидими, Муҳаммад Раҳимхоннинг сийрак, кўнғирга мойил соқол-мурти, салласидаги ёкутранг жиғаси, сокин қўйқўзларига дадил боқиб, ғазал ўқишга тушди. Табибий бир қадамча ортда турарди. Ҳар байтдан сўнг, у: «Хоним, абёти сизга мақбулми, биз ҳам одам танлашни биламиз», дегандек ялтоқланиб кулимсирайди. Феруз Авазнинг тоза эғни-бошига, текис кузалган мўйлови, барра соқолига, дўланадай кичкина, ўтли, коп-қора кўзларига синовчан тикилади.

Ғазал битди. Аваз енгил қуллуқ қилди. Табибий хушомадона нимадир деди. Хоннинг лаблари қимирлагандай бўлди.

– Дийдаси қаттиқ экан. Бундай кимсаларда садоқат рамзи бўлмағай. Илло, абёти гузук. Биз саройга қабул этдик.

Кейин хон Авазнинг бир байтини ёдаки айтди. Ғазалдаги сакталиқка ишора қилиб, уни ўзи тузатиб ўқиди. Аваз Муҳаммад

Рахимхоннинг хотирасига, шеъриятни нозик тушунишига лол қолди. Ўзича мулоҳаза қилиб, хоннинг таҳририга қўшилди. «Феруз деганларича бор экан. Олло насиб этса, минбаъд мана шу Феруз даргоҳида мушоира қилажаксан, Аваз!»

У саройда беш йил қолиб кетди. Беш йилда неларни кўрмади бу боши! Аввалда у муштоқона бир кайфиятда саройга шошиларди! У ердаги илми адаб, илми ҳикмат хусусидаги гурунглар, қизғин мушоиралар, баҳсу мунозаралар мадраса таълимию устодлар баёзидан бўлак нарсани кўрмаган ёш шоир учун тамомила янгилик эди. Аваз бир нимага ҳайрон бўларди. Саройдагиларнинг барчаси – шариат пешволаридан тортиб то кичкина амалдоргача шоирлик даъво қиларди. Дастлаб Аваз бу «назмгўйлик» Ферузга хушомад тарзида бўлаётганини англамади. У бир умр маъшуқасига интилиб, ниҳоят, унинг васлига етган бахтиёр ошиқдай, шеърият бўстонига қулоч ёйиб кирди. Устоз Табибийнинг ташбеҳларига разм солди, Баёнийга эргашди, Муҳаммад Ҳасан Мутрибни оға тутинди, эски дўсти, олашовур – шўх Чокарнинг ёнидан жилмайдиган бўлди. Эл қатори хонга бағишлаб қасидалар тўқиди...

Авазнинг овозаси таралиб, ғазаллари қўлма-қўл бўла боргани сари сарой унга торлик қила бошлади. У анчадан бери саройни тарк этишни кўнглига тугиб қўйган, аммо нимадир бунга монелик қиларди. Журъатсизликми, ҳамфикр дўстларининг тасаллисими, оила ғамими, ёхуд қари отасининг сабр-бардошга ундовчи насиҳатларими – нимадир йўлига ғов эди. У икки ўт орасида қоврилар, ғарибона озодлик ила шоҳона тилла қафас ўртасидаги муаллақ бир маконда сарсону саргардон эди...

Аваз ўрнидан турди. Ёлғизоёқ йўлдан сув ёқалаб йўлга тушди. Ҳамалнинг охирлари. Сув бўйида ям-яшил барра қўкатлар. Осмонда озод қушлар ўйнаб-ўйнаб парвоз қилади. Машҳур Рафаник боғлари қўйнидан эркин шамоллар эсади. Улар шоирнинг маҳзун хаёлларини тарқатмоқчидек юз-кўзини сийпалайди.

У кетиб боряпти. Олдинда ўзини қандай қисмат кутиб турганини билмайди. Ибтидо бошланган, интиҳога ҳали узок, ўртада – умр деб аталмиш чигал, баҳор ҳавосидек гоҳ қуёшли, гоҳ булутли кунлардан иборат бир бўшлиқ.

У жим кетиб боряпти. Руҳида енгил бир сокинлик ва қаноат билан шошмай қадам ташлайди. Қўкси чайқалади. Ўйлари, ҳислари сўзларга, сўзлари сатрларга айланади. Шоир беихтиёр пичирлайди...

Намози шом вақти у ўзи туғилиб ўсган қадрдон маҳалласи – Мехтаробод томон бурилди. Ич-ичидан тўлқин уриб бир ҳайқирик келди: «Тилла қафасдан кутулган фарзандингга кўзойдин¹ айт, Мехтарободим!»

ИНТИҚОМ УРУҒИ

Кўҳна Аркдан шундоқ чиқаверишда, ўнг қўлда – зиндон. Рўпарада Мадрайимхон мадрасаси. Зиндон ёнидан бир арава сиғадиган тор кўча ўтган. Эллик қадамча юрсангиз, Муҳаммад Аминхон Мадрасасига борасиз. Ундан ўтиб дарвоза орқали Дешан қалъага чиқиш мумкин. Мана шу кўчанинг ўртарағида, Қалта минор тумшугида Ўтар бобонинг сартарошлик дўкони бор. Уни Ўтар бобо кўп йиллар илгари, Хевани ўрис аскарлар забт этмасдан бурун сотиб олган. Аваз гоҳо отасидан, бошқа ер куриб қолганмиди, нега бу ердан олдингиз, дея сўраб қўярди. «Мен эмас, хон олдириб олган дўконни, – дейди ота қовоқ солиб, – ихтиёр менда бўлса, хоннинг ўрдасига яқин келармидим? Подшоларнинг кўзидан нарироқ турган яхши, болам». Бу ҳақ гап. Ўтар бобонинг отаси Гадойниёз бобо ҳам хон табиби эди, сарой одамларидан ҳисобланарди. У оламдан ўтгач, тахтга шаҳзода Муҳаммад Раҳимхон ўтирди. У Полвонниёзни саройда табиб қилиб олиб қолди. Ёш табиб ёш хондан бир дўкон курмокка изн сўраганида хазрат рози бўлдию, Аркнинг рўпарасидан жой кўрсатди. Эҳтимол хон табибни истаган пайтда топиш осон бўлсин, деб шундай қилгандир. Хуллас, кўшалок бўйрадек келадиган ерда Полвонниёз табиб сартарошлик дўкони очди.

Табиб хонга садоқат билан хизмат қилди. Ўзи мадраса кўрмаган чаламулла бўлса-да, зийрак ва абжир эди. У Хевада «Кўли енгил сартарош» деб ном чиқарди. Хонзодалар, тўралар, саройдаги эътиборли сипохийларнинг фарзандларини суннат қилиб, аҳли мусул-

¹ Кўзойдин – муборакбод.

мон қаторига киритиш Полвонниёзнинг бўйнида эди. Йиллар ўтиб, Полвонниёз деган ном аста-секин унутилиб, унинг лақаби азбаройи хурмат **Ўтар**¹ бобога айланди. Хон табобат, муолажа масалаларида **Ўтар** бобога тез-тез маслаҳат солар, унинг сўзини инobatcиз қолдирмас эди. Саройда хоннинг кўзига тик боқиб, кўнглига келган гапни тап тортмай айта оладиган жасур ва нуфузли кишилардан бири ҳам мана шу **Ўтар** бобо эди.

Беш-олти йилдирки, дўкон Авазга қолган. У гоҳо, сабаби тирикчилик дегандек, дўконни очиб ўтиради. Шоҳ хизматига кирганидан бери эса деярли ишга қўли тегмай қолди. Онда-сонда бўлмаса, Аваз дўконга кадам босмас, ёзда Пишканик қишлоғидаги боғ ҳовлига чиқиб кетар, кўлларга бориб балиқ овлар, аксар вақт ижод билан банд бўларди. Мана, энди саройдан бутунлай этақ силкиди-ю, Мутриб билан Чокарни олиб, унут бўлаёзган эски дўконига келди. Икки ёрмали ўймакор эшик нола қилиб базўр очилди. Бўсагани тўрт энлик тупрок қоплаган. Дўкон икки бўлмали эди: кичкина айвончадан ўтиб кириладиган даҳлиз ва соч-соқол олинадиган ичкари хона. Даҳлиз ифлос, супурилмаган, вассажуфтли пастак шифтда қора ипдай бўлиб ялтироқ куя-қурум осилиб ётарди. Кўча тарафга қараган дарчага мойқоғоз ёпиштирилган. У кирлаб, ташқари кўринмайдиган бўлиб қолибди. Бир чеккада эски манғал, синиқ курси. Кираверишда, ўнг томон деворга катта кўзгу осилган. Уни бир энлик чанг босибди.

Аваз ичкари бўлмага ўтди. Бу ер ҳам қаровсиз эди. Аваз бир вақтлар асбоб-анжомини қандай ташлаб кетган бўлса, шундайлигича ётарди. Пичоқ солинадиган кўшбоғлар, пиёла-қоса саклаш учун мўлжалланган қовда. Рўпарада чархқайиш. Отаси Афғонистондан олиб келган дандон сопли устара ярим очиклигича чормихга илиниб турибди. Аваз бир дақиқа атрофга паришон боқиб туриб қолди: «Бечора ғарибу вафодор нонхонам!.. Ўзингга қайтиб келдим яна. Энди сени тарк этмагайман. Қадим замонларни тиклагаймиз. Тагин ўқишмалар қилажакмиз, жўралар жам бўлиб мусиқа янграгтаймиз. Амирнинг ошидан фақирнинг мушти авло, дейдилар, дўконим!» Аваз бурчакда осиглиқ танбурнинг якка симини чертиб кўйди. Нимқоронғи хонада жаранг товуши эшитилди. Бу товуш унга йи-

---

¹ *Ўтар* – сартарош.

гитлик чоғларини, мана шу дўконда ўтказган хуррам кунларини эслатди. Бир пайтлар бу дўкон гавжум эди, бу ерда қизгин мушоиралар бўлар, бир ёнда Мутриб кўзларини юмиб танбурни сайратар, ҳазил-мутоиба авжига чиқар, Авазнинг эски қадрдони, асли-тагини ҳам, ёшини ҳам аниқлаб бўлмайдиган Ҳасан қайғичи хон амалдорлари ҳақида ичакузди хангомалар айтарди. Одамлар кўпинча соч-соқол олдиргани эмас, «Ўтар бобонинг дўконида бир муддат истироҳат қилгани» тўпланардилар. Аваз ўша шўхшанг дамларни қайта тиклашни кўмсаб, хаёлчан турарди. Бир пайт Чокарнинг товуши эшитилди:

– Ҳўв, бегим, намозни қазосини ўқиётирсанми, на бўлди?

Аваз биродарларининг олдига чиқди. Ён чўнтагидан кумуш танга олиб, Чокарга берди:

– Хоннинг ақчаси бу. Киссамни банд этиб ётиб эди. Тўртта гўмма ол, қолганини қаландарга бер. Биз Рўзимбой оғанинг чойхонасида бўламиз.

– Қаландарга бериб нетаман? – деди Чокар ҳазилнамо. – Неча кундирки, киссам касал. Кел, бугунча сенга ўзим қаландар бўлай. – Чокар кумуш тангани кафтида ирғитиб ўйнади. Кўзлари чакнаб шеър айтди:

Васлини истаб жаҳон бозорида
Олам аҳли бошида савдосидур.
Ҳам фақирю ҳам ғани девонаси,
Ҳам қарию ҳам йигит шайдосидур,
Топмаса гар илтифотин ҳар киши,
Хордир, гарчи жаҳон доносидур!..

Бу Огаҳийнинг пул ҳақида айтилган чистони эди.

– Бор, жўна! – деди Аваз Чокарни аста елкасидан туртиб. – Огаҳий бўлишингга ҳали қирқ қовун пишиғи керак.

Чокар йўрғалаб чиқиб қетди. Аваз билан Мутриб эшик зулфинига миҳчўп тикиб, Муҳаммад Аминхон мадрасаси томон бурилдилар. Аваз Сайфий деган таниш муллаваччани топди, унга дўконни супуриб-сидириб кўйишни тайинлади.

Йўлга тушдилар. Мутриб чопонига ўраниб жимгина бормокда. Унинг феъли қизиқ. Ранжлигини ҳам, шодлигини ҳам сездирмай-

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi
<https://kitobxon.com/oz/asar/3028> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси
<https://kitobxon.com/uz/asar/3028> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно
найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/3028>